

Georgeismen i dansk politik

1902-1933

AF BERNHARD HAGEN

Indledning

Den danske georgeismes historie før 2. verdenskrig er uløseligt forbundet med husmandsbevægelsen. Det er ikke for meget sagt, at georgeismen som praktisk politisk bevægelse opstod, kulminerede og gik ned med husmandsbevægelsen.

Denne rolle som ideologi for en småbrugerklasse blev afgørende for den danske georgeismes særlige karakter før 2. verdenskrig og samtidig afgørende for de resultater man faktisk nåede. Hvor pauvre de end måtte tage sig ud, så var de dog målt efter internationale alen temmelig enestående, og det var de alene i kraft af, at de danske georgeister formåede at gøre deres ideer til ideologi for en social bevægelse. Det lykkedes stort set ikke andre steder.

Georgeismen som social teori var ikke en hjemmegroet plante men importeret fra USA. Det gav derfor tilpasningsproblemer, da den omkring århundredskiftet skulle plantes om i dansk jord.

Formålet med denne undersøgelse er netop af vise, hvordan denne tilpasning artede sig; hvilke klasser og interesser georgeismen ramlede sammen med, da den blev introduceret i Danmark, og hvordan den blev præget af dette sammenstød.

Jeg har nævnt husmandsbevægelsen som drivkraften i George-bevægelsen; men for at forstå bevægelsens særlige karakter må man også undersøge de klasser og interesser, som satte grænsen for bevægelsens udfoldelsesmuligheder. Hvor altså den sociale drivkraft i den danske George-bevægelse er denne undersøgelses første aspekt, så bliver det man kan kalde »inertien i systemet« til undersøgelsens andet hovedaspekt.

Periodeafgrænsningen 1902-1933 er begrundet i georgeismens egen udvikling. I 1902 opnåede den med den berømte »Køgeresolution« lidt af et politisk gennembrud, som senere kulminerede i en række jord- og ejendomsbeskatningslove (lovene af 1919, 1922, 1926 og 1933). Fremstillingen er ført helt frem til 1933, men hovedvægten ligger på perioden frem til den første grundskyldslov af 1922. De følgende ti år er kun behandlet i oversigtsform. Motiveringen for denne fordeling af stoffet er, at de politisk udslaggivende partier (radikale, Socialdemokratiet og Venstre) omkring det tidspunkt synes at have fundet en fastere orientering over for georgeismen som praktisk politisk bevægelse. Efter 1933 var

det definitivt slut med den danske »husmands«-georgeisme. Da georgeismen genopstod efter 2. verdenskrig som praktisk politisk bevægelse var det under nye ideologiske former og på et nyt socialt grundlag.

Litteratur

En bred, samlet fremstilling af georgeismen i Danmark findes ikke; de forskellige sider af emnet er behandlet i en række artikler, monografier eller som sidetemaer i oversigtsværker.

Nævnes må i første række Fridlev Skrubbeltrangs tobindsværk »Den danske Husmand« (1952-54), hvor georgeismen selvsagt flere gange optræder som et vigtigt tema.

Det radikale Venstres holdning til spørgsmålet er behandlet af Erik Rasmussen i artiklen »Georgeismen som element i det social-radikale idékompleks indtil o. 1922« (Historie, ny række, 4 bd. 1957/58 s. 249 ff). Af andre parti-historier kan nævnes Kr. Koldings »Danmarks Retsforbund«, Åbenrå 1958. Fremstillingen er stærkt bundet af Retsforbundets specielle samfundsteori og retsmoral, som ikke må forveksles med georgeismen.

Henry George Foreningens historie er kun behandlet op til årene omkring foreningens stiftelse i 1902 dels af rådstuearkivar Villads Christensen: »Den første Henry Georgebevægelse i Danmark« (1906), dels af Erling Høiberg: »Højskolen og den tidligste danske georgeisme« (Historie, ny række bd. X, 1972 s. 110 ff) og »Træk af georgeismens historie i Danmark indtil 1905« (i »Grundskyld« 1972). Høiberg forsøger at påvise, hvordan georgeismen efter de første spæde organisationsforsøg i 1880'erne »overvintrede« på højskolerne. Det var på højskolerne husmandsførerne som unge modtog de første georgeistiske impulser.

En meget kort og skitse-mæssig fremstilling af georgeismen på lovgivningsplanen er givet af fhv. ligningschef K. J. Kristensen »Georgeismens praktiske indslag i lovgivningen 1902-1972« (Grundskyld 1972).

Af væsentlige selvbiografier må nævnes Jakob E. Langes »Erindringer fra halvfjerdsindstyve år« Odense 1938. Lange var en af pionererne i den georgeistiske bevægelse og ledende georgeist inden for Det radikale Venstre.

Metode

Materialets grundstamme er i første række rigsdagstidende, love, lovforslag og betænkninger fra kommissioner og udvalg. Derefter politiske programmer, pjecer og udtalelser; aviser og tidsskrifter fra Henry George Foreningen, husmands- og landboforeningerne.

Af ikke-trykte kilder er dels benyttet referaterne fra Venstres gruppemøder, dels referaterne fra det radikale Venstres landsmøder, hovedbestyrelse, forretningsudvalg og rigsdagsgruppe. Hele materialet findes på Rigsarkivet (RA).

Materialet fra Det radikale Venstres partiorganer er bevaret i form af maskinskrevne referater fra 1905-1919. I årene lige efter 1920 er dækningen af

landsmøderne præget af adskillige huller. Forhandlingsprotokoller fra rigsdagsgruppen foreligger for perioden 1914-20 og 1923-32.

Forhandlingsprotokollen fra Venstres gruppemøder er undersøgt fra tiden omkring samlingen af Reformvenstre og Moderate Venstre i 1910.

Når jeg i første række har satset på de to »Venstre«-partier, skyldes det, at disse to partier i jordpolitikken repræsenterede henholdsvis den »udfarende« og den »bremsende« kraft. Initiativerne, kravene til lovgivningsmagten, kom via husmandsbevægelsen fra Det radikale Venstre støttet af Socialdemokratiet. Modstykket til husmandsbevægelsen og det radikale Venstre var landboforeningerne, landbrugsrådet og Venstre. Venstre havde i kraft af flertallet med de konservative i landstinget »vetoet« overfor alle de fremstød, der udgik fra de radikale. Venstre var partiet, der kunne bestemme rækkevidden af de reformer, som blev foreslået.

Socialdemokratiets holdning er belyst ud fra den officielle partihistorie »En bygning vi rejser« Kbh. 1954-55 af Oluf Bertolt m.fl. Endvidere er inddraget pjecer, programmer og partipressen. Socialdemokratiet var det tredje parti i den trekant af V-R-S, som skabte de for George-bevægelsen så vigtige love 1919-1933. Partiet stod i jordpolitikken en del i skyggen af Det radikale Venstre, hvis forbindelser til husmandsbevægelsen var stærkere end Socialdemokratiets.

De konservative spiller en helt perifer rolle i denne sammenhæng. Partiets indflydelse begrænsede sig til muligheden for at presse Venstre til højre ved at føre demonstrationspolitik.

Henry George' samfundsteori

Den georgeistiske lære er udformet af amerikaneren Henry George (1839-1897)¹. Hovedværket i denne lære er så ubestridt »Progress and Poverty«, som udkom første gang i 1879.

Den grundlæggende problemstilling i dette værk var – som titlen antyder – spørgsmålet om, hvorfor fattigdom og nød ikke formindskedes men snarere syntes at øges jo mere industrialiseringen skred frem og samfundets produktionsevne voksede.

George' påstand var den, at nøden skyldtes udbytning og ikke en social »naturlov« (som Malthus påstod); og denne udbytning havde hovedsagelig (omend ikke udelukkende) sin rod i det George kaldte »jordmonopolet« (»land monopoly«), dvs. den stadige udvidelse af den private jordejendomsret med den deraf følgende indskrænkning af frie jordarealer, hvor enhver kunne slå sig ned og selv tage fat.

Den indtægt jordejerne havde alene i kraft af, at ikke enhver frit kunne vælge den jord han ønskede, var udtryk for jordmonopolets udbytning af de arbejdende klasser, og udbytningen voksede med indskrænkningen af de frie jordarealer eller

1. Det er ikke stedet her at give en længere levnedsskildring. Den væsentligste biografi er forfattet af Charles A. Barker: Henry George, New York 1955.

m.a.o. med samfundets vækst og udvikling. Udvidelsen af samfundets produktionsevne tilfaldt hverken kapitalen eller det arbejdende folk men jordejerne i form af forøget jordrente. Alle samfundsmæssige fremskridt havde derfor en tendens til i sidste ende at kapitaliseres i højere jordrente. Den private ejendomsret til kapitalrenten (»interest« i modsætning til »rent«=jordrente) var derimod ikke udtryk for udbytning, thi kapital var ikke andet end opsparet arbejde.

Midlet til afskaffelse af nød og elendighed var da, at jordrenten blev samfundseje. Det skulle ikke ske gennem ekspropriation men ved beskatning af grundværdien dvs. under bibeholdelse af jordejernes brugsret til jorden. Den indtægt det offentlige derved ville komme i besiddelse af ville være så stor, at alle andre skatter kunne afskaffes.

George tog i sit hovedværk udtrykkelig afstand fra udstykning som et middel til at sikre alle lige andel i jordrenten². Han tog i det hele taget afstand fra enhver statsindblanding i jordfordelingen ved restriktioner eller jordopkøb. Det frie jordmarked ville (når jordrenten var inddraget) af sig selv skabe den mest økonomiske fordeling, og udviklingen pegede sikkert hen mod stordriften som fremtidens produktionsform både inden for industri og landbrug. Men den principielle og afgørende indvending mod udstykningen var, at en anden jordfordeling ikke ville løse spørgsmålet om jordrentens udbytning af lønarbejdet³:

»It will not reduce rent, and therefore cannot increase wages. It may make the comfortable classes larger, but will not improve the condition of those in the lowest class«.

George opfattede ligefrem udstykningen som en trussel mod en jordreform, der gik til ondets rod⁴:

»An equal distribution of land is impossible, and anything short of that would be only a mitigation not a cure, and a mitigation that would prevent the adaption of a cure«.

På trods af George' understregning af udbytningen som roden til fattigdom, så falder hans sociale teori, dog helt klart inden for den liberale og social-liberale tradition. George' begrebsverden var de klassiske liberale økonomers begrebsverden. Hans idealsamfund, et samfund, hvor den frie konkurrence kunne udfolde sig og mage alt til det bedste; et samfund, hvor enhver kunne nyde frugten af sit eget arbejde. I det »moderne« kapitalistiske samfund så han en alvorlig trussel mod dette ideal. Truslen kom især fra »jordmonopolet«, der berøvede folket frugterne af dets arbejde. Målet var ophævelsen af dette (og andre) monopoler.

2. Henry George: *Progress and Poverty*, New York, 1911, s. 319-25.

3. *Ibid.* s. 322.

4. *Ibid.* s. 325.

Målet var i en vis forstand at (gen-)skabe den »sunde« konkurrence-kapitalisme ved at luge vildskuddene i det bestående system væk.

Georgeismens gennembrud

Georgeismens politiske gennembrud i Danmark omkring århundredskiftet fik sit mest markante udtryk i den berømte »Køgeresolution« vedtaget af de sjællandske husmænds sendemandsmøde i 1902. Men før behandlingen af denne resolution er det nødvendigt at opsummere de vigtigste forudsætninger.

Husmandsbevægelsen er som nævnt af central betydning og vil blive behandlet i det følgende. Men derudover må også nævnes to andre vigtige forudsætninger.

Der er for det første dannelsen af den danske Henry George Forening i 1902. Siden 1887 havde en kreds af danske georgeister med mellemrum forsøgt at skabe en organisation omkring georgeisternes agitation, men uden held. Først i 1902 lykkedes det. Det stiftende møde fandt sted i København den 2. marts, hvor bevægelsens to hoveddrivkræfter, godsforvalter Sophus Berthelsen og landbrugs-lærer Jakob Lange blev henhv. formand og kasserer. Dermed var der for første gang skabt en organisatorisk ramme omkring georgeisternes arbejde.

For det andet må også nævnes skattereformdebatten omkring århundredskiftet, som mandede ud i den skelsættende reform af skattesystemet i 1903. Reformen gik i hovedsagen ud på en afløsning af en række gamle grundskatter og grundbyrder (hartkornsskat og tiende) med indkomst- og formueskat og ejendomsskyld (en afgift af al fast ejendom på grundlag af periodiske vurderinger). Essensen i denne flytten rundt med skatterne var en kraftig forskydning af skattebyrden fra landbruget over på de øvrige erhverv. En anden – måske utilsigtet – konsekvens af ejendomsskylden var en forskydning af skattebyrden fra større til mindre landbrug (jf. senere).

Den stigende interesse for georgeismen, som kan spores omkring århundredskiftet faldt kronologisk sammen med en voksende social selvbevidsthed i husmandsklassen. I 1896 stiftedes den første »rigtige« husmandsforening – Klim husmandsforening, – og flere lokale foreninger dukkede op i de følgende år. Fra en stilling som »landarbejder-småbruger« dvs. arbejdskraftreserve for det mellemstore og store landbrug havde der – takket være andelsbevægelsen – efterhånden udkrystalliseret sig en egentlig småbrugerklasse inden for husmandsklassen. Men processen var langsom og langt fra bragt til ende o. 1900.

Medvirkende til at styrke interessen omkring husmandssagen var utvivlsomt også debatten i 90'erne om den s.k. landarbejderlov eller som den også kaldes: den første statshusmandslov, loven af 24. marts 1899 om fremskaffelse af jordlodder til landarbejdere. Loven var kun i begrænset omfang præget af hensynet til husmandsklassens interesser. Det grundlæggende motiv i loven var hensynet til det mellemstore og store landbrugs interesser i at stavnsbinde en arbejdskraftreserve i landbruget ved at oprette jordlodder, der var så små, at de måtte suppleres med dagleje på gårdene.

Omkring 1902 var organiseringen af husmændene så vidt fremskreden, at der nu opstod faste regionale sammenslutninger. »De fynske Husmænds Landboforening« blev stiftet den 20. januar 1902, og på Sjælland indbød Karl Hansen (Ankerstræde) repræsentanter for alle husmandsforeninger på Sjælland og Lolland-Falster til et sendemandsmøde i Køge den 8. november 1902, hvor »De samvirkende sjællandske Husmandsforeninger« blev stiftet med Karl Hansen som formand.

På mødet holdt Sophus Berthelsen en tale om georgeismen og husmandsbevægelsen, der mundede ud i et forslag til den resolution, der senere skulle blive kendt under navn af »Køgeresolutionen«⁵.

Udtalelsen samlede sig om to hovedemner: husmandslovgivningen og ejendomsbeskatningen, indirekte med adresse til statshusmandsloven af 1899 og de igangværende skattereformforhandlinger på rigsdagen. Udtalelsen havde således et klart dagsaktuelt sigte men var samtidig holdt i så generelle vendinger, at den også havde karakter af et socialpolitisk principprogram for husmandsbevægelsen.

Om husmandsspørgsmålet fastslog udtalelsen skråsikkert, at »husmandsbruget som selvstændig driftsform beviselig er den fordelagtigste form for landbrug, såvel for samfundet som for den enkelte og derfor kan ventes at blive den almindeligste ...«. Efter denne indledning gik udtalelsen over til at behandle den aktuelle husmandslovgivning og skattelovgivning.

Resolutionen kritiserede efter bedste georgeistiske principper selve grundprincippet i 1899-loven: princippet om at staten overhovedet skulle blande sig i jordfordelingen. Thi eftersom husmandsbruget var den fordelagtigste brugsform kunne hele sagens udvikling

»ikke væsentlig bygges på bidrag fra staten ..., men kun derpå, at husmandsklassens lige retsstilling med de øvrige samfundsklasser fuldt ud anerkendes gennem lovgivning«.

Og hvordan sikredes så denne »lige retsstilling«? – Svaret blev givet i det følgende afsnit, skatteafsnittet.

Udtalelsen kritiserede den ophævelse af »grundskatter og tienden« som var på trapperne:

»deslige byrders afskaffelse vil rettelig komme et enkelt slægtled til gode, og af dette kun de store grundejere, til forringelse af samfundsformuen og til tab for de ubemidlede samfundsklasser.«

Til gengæld krævede udtalelsen told og forbrugsskatter ophævet »da alle deslige byrder ... hviler uretfærdigt på arbejdet og de små hjem«. Og som erstatning for told- og forbrugsskatter krævede de sjællandske husmænd:

5. Gengivet i: Landbokommissionen af 1911. Betænkning 1. del 1916 s. 163.

»at der til dækning af de offentlige fornødenheder opkræves skat på den jordværdi, som ikke skyldes enkeltmands arbejde, men som hidrører fra samfundets vækst og udvikling, og som særligt ophober sig i storbyer, og ufortjent tilflyder uvedkommende privatspekulanter i stedet for at inddrages i statens og kommunens kasse. Deslige byrder vil ikke tynge arbejdet, men tværtimod gøre jorden billigere og derved lette adgangen for hver mand til at få eget hjem«.

Køgeresolutionen markerede to væsentlige punkter i georgeisternes kritik af skattereformen: For det første protesten mod de gamle grundskatters og tiendens ophævelse; for det andet kravet om en grundværdiskat til afløsning af told og afgifter.

Argumentationen mod ophævelsen af de gamle grundbyrder gik på, at disse byrder trods et forældet ligningsgrundlag ikke var uretfærdige, fordi de gennem køb og salg var indgået som en art prioritet i ejendomsværdien. At ophæve de gamle hartkornsskatter var ensbetydende med at presse jordprisen i vejret, kaste »samfundsformuen« i grams til de tilfældige jordejere (oftest de største grundbesiddere) til skade for senere slægtled, der måtte betale en højere pris for at erhverve selvstændig landbrugsbedrift.

Bemærkelsesværdigt er det, at Køgeresolutionen intet nævner om indkomst- og formueskatten. Det kan tages som udtryk for, at de sjællandske husmænd ikke ubetinget krævede grundværdiskatten som eneste skat. Sådan udlagde Berthelsen det i hvert fald nogle år senere⁶.

Resolutionen omtaler heller ikke ejendomsskylden. I betragtning af, hvor stor en del af georgeisternes agitation, der senere blev rettet mod netop denne skat, er det et bemærkelsesværdigt træk. Køgeresolutionens tavshed på dette punkt kan hænge sammen med, at ejendomsskylden først meget sent kom ind i rigsdagens forhandlinger. Faktisk først *efter* at Skattekommissionen af 1900 havde afgivet betænkning.

Køgeresolutionens ideer vandt kun gradvis indpas i de øvrige husmandsorganisationer. De første til at acceptere den var de fynske husmænd. På de samvirkende fynske husmandsforeningers sendemandsmøde i Odense d. 25. maj 1908 vedtoges en udtalelse der gik ind for »Køgeresolutionens grundsætninger«⁷. Den meget ordrige udtalelse drejede sig især om »statshusmandsloven«, der netop på det tidspunkt var til revision for tredje gang. Loven kritiseredes for at være en »undtagelses- og almisselov«, der blot førte til opskruning af prisen på husmandsjord. Udtalelsen anbefalede, at benytte *ekspropriation* hvor jord ikke kunne erhverves til »normal pris« (dvs. ejendomsskyldværdien).

I Jylland var modstanden mod georgeismen mere solid. Her stod Socialdemokra-

6. »Husmanden« 1906 s. 130.

7. »Husmanden« 1908 s. 182 f.

tiet bl.a. repræsenteret ved Jørgen Nielsen Viby, og Venstre bl.a. repræsenteret ved Carl Hansen, Vinde, stærkere end på øerne.

En egentlig accept af Køgeresolutionens grundideer lykkedes det først at få igennem i 1910, da De samvirkende Husmandsforeninger blev stiftet. Fællesprogrammet af 1910 knæsatte grundværdiskatten som en mærkesag for husmandsbevægelsen.

Programudtalelsen (der blev gentaget næsten uforandret i fællesprogrammet af 1913)⁸, krævede, at jordværdien skulle inddrages til samfundet gennem en grundskyld. At man dermed også tilsigtede *fuld* grundskyld fremgik indirekte af den følgende sætning:

»Under *overgangen* til denne (grundskylden) bibeholdes en skat med stærkt stigende skala på formue og indkomst«.

Også Berthelsen understregede i sit blad »Ret«⁹, at indkomst- og formueskatten kun opfattedes som en midlertidig foranstaltning. En overgangsordning, der ville falde væk, når den fulde grundskyld var en kendsgerning. Altså et nederlag for Jørgen Nielsen, der nok ønskede grundværdiskatten men samtidig ville bevare en progressiv indkomst- og formueskat, som et fast led i skattesystemet¹⁰.

Hvor »georgeistiske« var husmandsbevægelsens programmer af 1902, 1908 og 1910? I betragtning af at husmandsbevægelsens georgeisme i høj grad kom til at determinere den danske georgeistiske bevægelses udvikling helt frem til 30erne, er det et spørgsmål, som nok er nøjere overvejelse værd.

Køgeresolutionen afveg fra det, man kunne kalde den georgeistiske model på to punkter. For det første i troen på husmandsbruget som fremtidens brugsform og i troen på grundværdiskatten som midlet til at fremme denne brugsform. Som nævnt mente George, at stordriften var fremtidens brugsform. Når George talte om, at grundværdiskatten ville sikre alle lige adgang til jorden betød det *ikke*, at han som de danske husmænd opfattede den som en murbrækker for en storstilet udstykning af landbruget. Det betød, at alle ville få lige andel i *jordrenten*. For det andet må det nævnes, at Køgeresolutionen ikke direkte tager stilling til spørgsmålet om grundværdiskatten som eneste skat. Muligheden for en indkomst- og formueskat holdes åben.

Odense-resolutionen af 1908 indeholdt i kravet om ekspropriation som et middel til fremme af udstykning en yderligere afvigelse fra den georgeistiske model.

Fællesprogrammet af 1910 (og 1913) betød en kraftig tilnærmelse til den »rene« georgeisme. Kravet var nu grundskyld som eneste skat og ekspropriation omtales slet ikke.

8. Skrubbeltrang op.cit II s. 35 ff.

9. »Ret« april 1910.

10. »Husmanden« 1910. s. 156.

Det eneste specielle træk i husmændenes programmæssige udgave af georgeismen var nu selve troen på, at grundværdiskatten kunne fremkalde en storstilet udstykning.

Denne meget skarpe markering af et bestemt ideologisk standpunkt har utvivlsomt haft en vigtig psykologisk funktion for husmandsbevægelsen i dens forhold til det omgivende samfund. Den har medvirket til at markere en afstand mellem husmændenes egen organisation og den organisation de var udgået fra og stadig følte sig presset af: landboforeningerne.

Behandlingen af Køgeresolutionen i litteraturen er ikke fri for at være påvirket af husmændenes egen ideologi. Hos Skrubbeltrang¹¹ og især hos Erling Høiberg er der en tendens til at fremstille resolutionen således som husmændene selv ville at den skulle opfattes: som en idealistisk principerklæring ubundet af snævre klasseinteresser.

Høiberg giver denne fremstilling:¹²

»Det var et meget idealistisk program, som man vel næppe heller havde tænkt sig kunne gennemføres i den nærmeste fremtid. Men det er et betydningsfuldt politisk dokument, fordi en hel samfundsklasse her slutter op om et program, der ikke var klassebestemt i den forstand, at man krævede begunstigelser på andres bekostning.«

Den »idealisme« Høiberg her tillægger den sjællandske husmandsbevægelse, skal nok tages med flere gran salt. Sagen er, at man næppe kan finde mange interesseorganisationer, der af sig selv vil indrømme, at deres krav er udtryk for en selvisk, snæversynet klassepolitik. De fleste interesseorganisationer vil tværtimod hævde, at deres krav er i overensstemmelse med helhedens tarv, at man ikke søger særbegunstigelser på andres bekostning.

Husmændenes »idealisme« hos Høiberg bliver særlig kuriøs, når forfatteren på samme side opstiller en betydelig mere kontant forklaring på sympatierne for grundskylden (»den vigtigste grund«):¹³

»Husmændene kunne nemlig kun være modstandere af den påtænkte ejendomsskyld, fordi den betød en forholdsvis tungere beskatning af de små brug end af de større, da de mindre landbrug gennemgående kunne opvise de største forbedringer og havde forholdsvis dyrere bygninger.«

Det er også denne forklaring, der er den centrale hos Erik Rasmussen som forklaring på husmændenes grundskyldspolitik og modstand mod 1903-reformen¹⁴.

11. Skrubbeltrang op. cit. bd. I. s. 263: »det var for mange deltagere en begejstrende tanke, at dette socialøkonomiske program skulle samle husmændene til en samfundsbedrift, som ingen anden befolkningsdel ville kunne øve.«

12. E. Høiberg: Træk af georgeismens historie i Danmark indtil 1905, (Grundskyld 1972) s. 100.

13. Ibid.

14. E. Rasmussen: op. cit. s. 252.

Nedenstående tal viser, hvordan overgangen fra hartkornsskat til ejendomsskyld kom til at påvirke fordelingen af ejendomsskatter i landdistrikterne.

Fordelingen af hartkorn og skattepligtig ejendomsskyld i landdistrikterne (1909-vurderingen)

	Hartkorn i pct.	Skattepligtig ejendomsskyld i pct.	Ejendomsskyld med procenten for hartkorn = 100
Gårde over 12 td. htk.	14,8	12,2	82
Gårde med 1-12 td. htk.	69,7	55,8	80
Under 1 td. htk.	10,4	11,7	112
Skove	0,9	2,5	279
Andre vurderinger	4,2	17,8	424
Til sammen	100,0	100,0	

Kilde: Landbokkommissionen af 1911. Betænkning 2. del s. 187.

Tallene viser, at de egentlige bondegårde og større ejendomme fik nedsat deres andel af de faste ejendomsskatter med ca. 20%. Denne lettelse blev betalt af de tre resterende grupper: Husmandsbrug (defineret som landbrug under 1 td. htk), særskilt vurderede skove og »andre vurderinger«. »Andre vurderinger« omfattede væsentligt *stationsbyer* og *forstads- og villabebyggelser*. Dertil kom teglværker, møllerier, kroer, landhåndværkerboliger m.m.

Det var først og fremmest denne gruppe, der fik det store skattesmæk. Skatteandelen blev mere end firedoblet. Husmandsbrugene fik vel en forhøjelse, men den stod slet ikke mål med de bymæssige bebyggelsers. Husmændenes skatteandel voksede »kun« 12%.

Det må beklages, at statistikken ikke har underopdelt gruppen af gårde fra 1 til 12 td. htk. En sådan opdeling ville sandsynligvis have afsløret, at de mindste gårde var hårdere ramt end husmandsbrugene. Bondegårde lige over 1 tønde hartkorn var ligesom husmandsbrugene kapitalintensive, men samtidig for store til at få andel i 1903-lovens skattefrie fradrag. (Loven gav et skattefrit fradrag for ejendomme op til 12.000 kr., derefter bortfaldt fradraget helt).

De politiske partier

Husmandsbevægelsens voksende accept af de georgeistiske tanker i årene 1902-10 blev afgørende for de politiske partiers holdning til spørgsmålet. Husmandsbevægelsen var netop i de år i kraftig fremdrift og husmændene derfor en ombejlet vælgergruppe. Det betød, at de partier, der tog husmandssagen alvorlig også måtte tage georgeismen alvorlig.

Tre af det politiske systems fire store partier var mere eller mindre engageret i husmandssagen: Det radikale Venstre, Socialdemokratiet og Venstre. Fælles for disse tre partiers holdning til georgeismen var, at de i de første år forholdt sig afventende, ligesom for at vejlede om det nye ville komme for at blive eller bare var en døgnflue. Men da husmandsbevægelsen omkring 1910 syntes temmelig fast forankret i en georgeistisk trobekendelse gik der også skred i de politiske partier.

Først og stærkest præget af de nye ideer blev det radikale Venstre. Det kan ikke undre, for det radikale Venstre var det parti, som satsede mest på at sikre sig et godt forhold til husmandsbevægelsen. Hvor høj en prioritet det gode forhold til husmandsbevægelsen havde i partiets vælgerstrategi, viste sig meget klart, da partiet skulle finde sine ben i forhold til georgeismen: Selv om ingen af partispidserne af hjertet accepterede den nye ideologi (Bransager måske undtaget) så var det dog det radikale Venstre, som gik længst i georgeistisk retning!¹⁵.

Udviklingen af det radikale Venstres jordpolitik er udførlig beskrevet af Erik Rasmussen. Det centrale træk i udviklingen var en gradvis men sikker tilnærmelse til georgeismen. Fra Odenseprogrammets forbeholdne krav om at ejendomsskylden skulle omdannes »under hensyntagen til principperne for en grundværdibeskatning« udviklede partiet sig gradvis indtil Sønderborgprogrammets formulering om »en formindskelse af den bestående økonomiske ulighed, idet skattesystemet så vidt muligt ligger på de samfundsskabte værdier«.

Også andre momenter spillede ind i udviklingen. Kravet om en særbeskatning af jordværdistigningen var således fremme lige siden Odenseprogrammet, og endelig var der også kravene til husmandslovgivningen. Odenseprogrammet havde foreslået, at statshusmandsbrugene skulle oprettes som »offentligt arvefæste«; men dette blev efter jordudvalgets arbejde 1909-10 (hvor Jakob Lange spillede en vigtig rolle) forvandlet til

»Jordbrug ... af en sådan art, at grundværdien bliver en vedvarende offentlig grundbyrde«¹⁶

Det var her – i landsmødeudtalelsen af 1911 – at ideen om de senere så kendte »jordrentebrug« første gang blev formuleret i et partiprogram.

Den jordpolitiske debat inden for Socialdemokratiet havde to hovedaspekter. Der var dels spørgsmålet om hvordan man skulle forholde sig til selve udstyknings-tanken, ideen om at udparcellere det danske landbrug i husmandslodder; dels var der selve georgeisme-spørgsmålet. I teorien adskilte problemstillinger men i praksis snævert forbundne p.gr.a. husmandsbevægelsen.

Gimle-programmet af 1876 krævede fællesdrift og statsdrift af landbrugsjorden som den rette produktionsform¹⁷, men i praksis gik partiet alligevel fra starten ind

15. Erik Rasmussen: op. cit.

16. Landsmødet 1911, RA, Det rad. Venstre, pk. 12, læg 3.

17. Bertolt m.fl.: En bygning vi rejser bd. I, s. 184, Kbh. 1954.

for husmandsbevægelsens krav om udstykning. Programmet var én ting, den parlamentariske praksis noget andet.

I forholdet til de georgistiske stattede tanker stillede partiet sig fra begyndelsen positivt. Også her var det den parlamentariske praksis, der kom først. P. Knudsen havde således i den parlamentariske Skattekommission af 1900 foreslået en skat af den fremtidige grundværdistigning¹⁸, og under den store skattereform-diskussion i 1903 karakteriserede Borgbjerg georgeismen og socialismen som bevægelser med fundamentalt set samme mål¹⁹.

»de er (begge) udsprungne af det samme princip, nemlig, at få mere og mere over til samfundets, folkets ejendom.«

Borgbjergs meget George-venlige udtalelser blev et par år senere kraftigt imødegået af partiets teoretiker Gustav Bang. I en række artikler i »Social-Demokraten«, senere opsamlet i en pjece²⁰, kritiserede Bang georgeismen ud fra et konsekvent marxistisk synspunkt. Også udstykningstanken var Bang en ihærdig modstander af.

Flere ledende socialdemokrater var dog stærkt påvirket af georgeismen. Wiinblad, Marott²¹ og Jacob Christensen²² er eksempler herpå. Den eneste jeg har set offentligt tage afstand fra Bang var Valdemar Olsen, folketingsmand fra Falster. Det skete i 1909 på et møde i Idestrup husmandsforening²³. Olsen erklærede, at Bang skrev for egen regning og karakteriserede georgeismen

»som et godt skatteprogram men ikke et universalmiddel mod samfundets brøst«.

Formuleringen dækkede meget godt den linie, som faktisk sejrede i Socialdemokratiet.

Afgørende for Socialdemokratiets holdning blev det, at de jyske husmænd – Socialdemokratiets stærkeste bastion inden for husmandsbevægelsen – bøjede sig for kravet om grundskyld som eneste skat. Det har utvivlsomt gjort indtryk i partiet og medvirket til at dreje 1913-programmet i mere husmands-georgistisk retning. Der blev nu også på programplanet lukket op for udstykning, og der krævedes

18. Den parlamentariske Skattekommission af 1900: Indberetning til Folketinget ... angående beskatningsforholdene, s. 146. Kbh. 1900.

19. Rigsdagst. 1902/03, Folketingets forhandlinger sp. 4711.

20. Gustav Bang: Om Georgeismen, Århus 1905.

21. »Ret« 1909/10 s. 56.

22. Silkeborg Social-Demokrat 5.1.1910.

23. Nykøbing Social-Demokrat 13.12.1909 s. 3. Se også lederartiklerne i Lolland-Falster Social-Demokrat 5. 7. og 10. januar 1910, som udtrykker en meget positiv holdning til Henry George' ideer.

»Direkte skat på indkomst, formue og grundbesiddelse derunder indførelse af en jordværdistigningsafgift«²⁴

På kongressen konkluderede Stauning:²⁵

»Georgeismen har ingen tilhængere haft på denne kongres, men man har fra enkelte sider haft en forkærlighed for at bruge georgeistiske udtryksformer. Det skal vi se at komme bort fra, da vi stadig må huske på, at georgeisterne også er vore modstandere«.

Med udtrykket »modstandere« har Stauning næppe sigtet til husmændene. Snarere til Sophus Berthelsen, til hvem partiet altid havde haft et køligt forhold. Partiets reelle tilnærmelse til udstykning og georgeisme skulle ikke se ud som et knæfald for det nye. Det skulle tage sig ud som en politik, der var inspireret af partiets egen ideologi.

Ligesom Socialdemokratiet og de radikale udviklede også Venstre sig i mere georgeistisk retning i de år.

Loven om »jernbaneskyld« af 1910 (en afgift af værdistigninger fremkaldt af jernbaneanlæg) gik oprindelig tilbage til et forslag fra daværende trafikminister Sv. Høgsbro fremsat den 18. januar 1907. (Høgsbro havde været medstifter af Henry George Foreningen i 1902).

Høgsbros idé blev senere fulgt op af Reformvenstres nye program af september 1909²⁶ som krævede

»Grundværdibeskatning til stat og kommune ... særlig ... hvor offentlige foretagender har frembragt en stigning af grundværdien.«

Også i husmandspolitikken skiftede Venstre signaler. Efter forbillede af de radikales 1905-program blev »offentligt fæste« som en forsøgsordning sat på programmet.

Den nye jordpolitik var bare ét – omend væsentligt – led i J. C. Christensens forsøg på at give partiet et nyt ansigt blandt landbounderklassens vælgere efter Alberti-skandalen. Dette sporskifte i Venstres jordpolitik fik hurtigt konsekvenser, både i grundskyldsspørgsmålet (de første grundværdivurderinger) og i husmandssagen (nedsættelsen af en landbokommission).

De første grundværdivurderinger

Indførelsen af en særskilt grundværdivurdering var den første forudsætning for at en egentlig grundværdibeskatning kunne gennemføres. Det kan derfor ikke undre, at netop kravet om en sådan særskilt grundvurdering havde første

24. Social-Demokraten 14.2.1913.

25. Ibid.

26. Rigsdagsårbogen 1923/24 s. 484 ff.

prioritet blandt de krav, Henry George Foreningen stillede til regering og rigsdag.

Gennembruddet kom i 1909, da det lykkedes den nylig tiltrådte radikale regering, at få Venstre med til en bevilling på finansloven 1910/11 til foretagelse af en stikprøvevurdering af grundværdien.²⁷

Disse første grundværdivurderinger (som blev gennemført af Overskyldrådet i årene 1911 og 1912) var selvsagt endnu præget af stor usikkerhed; og de blev senere fulgt op af en generel grundværdivurdering foretaget i 1916 i forbindelse med almindelig vurdering til ejendomsskyld.

Den politiske betydning af de to vurderinger bestod først og fremmest deri, at de punkterede to vigtige myter i den georgeistiske agitation.

Den første myte var myten om, at grundværdien primært var koncentreret i byerne²⁸. Den blev allerede undergravet af de første stikprøvevurderinger. Overskyldrådet konkluderede således i 1912, at

»en overgang til jordskyld vil betyde *en almindelig forhøjelse for landejendomme* samtidig med en mindre forskydning fra huse til gårde.«²⁹.

I en kronik i »Politiken« den 29. maj 1912 udtrykte P. Munch betænkelighed ved dette perspektiv. En særbeskatning af særlig værdifulde bygninger kunne ifølge Munch komme på tale, hvis en ren jordskyld ville føre til en kraftig forøgelse af landbrugets skattebyrde.

Fordelingspolitisk blev vurderingen af 1916 (og i øvrigt også senere almindelige grundvurderinger) en bekræftelse af, at grundværdien var koncentreret i landdistrikterne og i decideret grad inden for landbruget³⁰.

1916-vurderingen punkterede imidlertid også en anden og mindst lige så væsentlig myte i den georgeistiske agitation: Myten om at husmandsbrugene ville vinde økonomisk ved overgangen fra ejendomsskyld til grundskyld. Husmandsbrugene ville tværtimod tabe. Den egentlige vinder ville blive de bymæssige bebyggelser i landkommunerne.

27. Vurderingsresultaterne publiceredes i to beretninger: »Beretning fra Overskyldrådet til Finansministeriet angående de i året 1911 foretagne prøveansættelser til jordskyld.« »Beretning angående de i året 1912 foretagne prøveansættelser til jordskyld.«

28. Allerede Køgeresolutionen talte om »en skat af den jordværdi ... som særlig ophober sig i storbyerne.« Og i »Husmanden« argumenterede georgeisterne herfor. Se f.eks. Berthelsen i »Husmanden« 1906 s. 131 og J. N. Brande »Husmanden« 1910 s. 118 f.

29. Beretningen 1912, s. 32.

Berthelsen forsøgte i sit blad at gendrive Overskyldrådets konklusion. Berthelsen undlod at omtale de skattefrie fradrag i ejendomsskyldværdien, hvorved Overskyldrådets konklusion kom til at tage sig meningsløs ud. Se »Ret« 1912/13 s. 148.

30. Se statistikken i »Betænkning vedrørende fuld grundskyld« Kbh. 1954 s. 71.

Fordelingen af skattepligtig ejendomsskyld og grundværdi i landdistrikterne ved vurderingen i 1916

	Skattepligtig ejendomsskyld i pct.	Jordskyld i pct.	Jordskyld med procenten af ejendomsskyld sat lig 100
Gårde over 12 td. h.	12,4	12,4	100
Gårde 1-12 td. htk.	54,1	59,6	110
Huse (under 1 td. h.)	12,1	15,2	126
Andre vurderinger	21,4	12,8	60
Til sammen	100,0	100,0	

Kilde: Landbokommissionen af 1911 Betænkning 2. del 1920 s. 184.

Det som falder mest i øjnene, er den markante lettelse, der ville blive ikke-landbrugsejendomme til del ved en overgang fra ejendomsskyld til grundskyld (ca. 40% af skatteandelen). Den tilsvarende forhøjelse på landbrugsejendomme ville ikke være jævnt fordelt men koncentreret omkring de mindre landbrug. Husmandsbrug ville få en stigning på ca. 26%. Derefter falder stigningen med stigende brugsstørrelse, således at de største gårde slet ikke ville få noget pålæg.

Ejendomsskylden havde efter den sidste revision af fradragene (forhøjet til 2.800 kr. i 1915) i den grad antaget karakter af en progressiv skat, at en afløsning af ejendomsskylden med en ren grundskyld ikke ville lette husmandsbrugenes skattebyrde men tværtimod forøge den.

Jordreformen af 1919

I april 1911 nedsatte rigsdagen en landbokommission, der skulle afgive betænkning om en ny husmandslovgivning. Med dette initiativ opfyldte landbrugsminister Anders Nielsen (Venstre) det løfte hans parti havde givet de radikale under tredje revision af statshusmandsloven 1908/09³¹, og samtidig tog han hul på det punkt i Venstres program af september 1909, der krævede indførelse af offentligt fæste som en forsøgsordning.

Af kommissionens medlemmer må særlig fremhæves de af regeringen udpegede embedsmænd Riis-Hansen og Waage. Deres interesse for de georgeistiske skattetanker var velkendte, så Venstre-regeringen kan ikke have været helt uvidende om, i hvilken retning kommissionens konklusioner ville pege³².

31. Revisionen 1908-09 var i øvrigt skelsættende derved, at man nu for alvor fjeinede sig fra landarbejderlodderne og sigtede mod oprettelsen af selvstændige husmandsbrug.

32. Riis-Hansen havde f.eks. i 1909 udgivet en pjece om »Grundværdistigningsspørgsmålet«.

Den 18. januar 1916 afgav landbokommissionen sin første delbetænkning³³. Kommissionen havde på det tidspunkt siddet i næsten 5 år, og væsentlige problemer var endda ikke færdigbehandlede.

Denne langsommelighed i kommissionens arbejde var nok i første række udtryk for en bevidst forhalingstaktik fra regeringens og de ledende politikeres side. Andre problemer stod først på dagsordenen. Fra 1912 var det grundlovssagen og den dermed forbundne politiske borgfred³⁴, og fra 1914 stødte verdenskrigens politiske problemer til. De nære problemer var alt for presserende og de økonomiske forhold så usikre, at reformer, som ikke var strengt nødvendige, blev udsendt³⁵.

I husmandssagen betød verdenskrigen, at udstykningen næsten gik i stå³⁶. Den uindskrænkede u-bådskrig satte fra februar 1917 praktisk talt en stopper for al import af korn, foderstoffer og byggematerialer. Det danske landbrug kom i den praradoxale situation, at priserne steg og produktionen faldt. Særlig hårdt gik det ud over husmandsbrugene, der i højere grad end det mellemstore landbrug var afhængige af korn- og foderstoftilførsler udefra. De eksisterende husmandsbrug var hårdt trængt, og de høje priser på byggematerialer gjorde det i praksis umuligt at opføre nye.

De betrængte husmænd var derfor mere end landboforeningerne interesseret i et statsdirigeret pris- og fordelingssystem. Resultatet var et voksende modsætningsforhold mellem husmandsforeningerne, der ønskede en lav kornpris og landboforeningerne, der ønskede en høj pris.

Det var i denne periode begrebet »Pinstrupperne« (efter venstremanden og landbrugsrådsmanden P. P. Pinstrup) som udtryk for den hårde gårdejerorienterede landbrugspolitik blev skabt³⁷. Ove Rodes dagbøger vidner om, at den husmandsorienterede venstrepolitiker Martin Hansen og Søren Svendsen under verdenskrigen ikke befandt sig helt godt ved denne krasse hævvelse af gårdejerstandens interesser i kornspørgsmålet. Referatet af forhandlingerne i Venstres rigsdagsgruppe synes at bestyrke Rodes teori om et modsætningsforhold mellem »Pinstrupperne« og en mere bred landbopolitisk linie. Organisationsfolk som Brorsen og Pinstrup refererede deres synspunkter til landboforeningernes interesser. Martin Hansen derimod refererede i en polemik med Brorsen til »den brede landbefolkning ... den tager ikke så meget hensyn til landboforeningerne, der holder brødkornprisen et par øre højere pr. kg.«³⁸.

Inflationen, de ekstraordinære forsyningsforhold og hele den almindelige usikkerhed om, hvad fremtiden ville bringe, gjorde det til et mere end risikabelt

33. Landbokommissionen af 1911, betænkning I. del, 1916.

34. E. Rasmussen op. cit. s. 270 f.

35. Ibid. s. 275.

36. Skrubbeltrang op. cit. II s. 71 ff.

37. Indenrigsminister Ove Rodes dagbøger 1914-1918 ved Tage Kaarsted. s. 44.

38. RA. Venstre. Protokol for rigsdagsgruppen 1915-17, 25.1.1917.

foretagende at etablere sig som selvstændig landbruger. Drastiske midler måtte tages i brug, hvis kravet om jord hos landboungdommen skulle honoreres. Først og fremmest fik ekspropriationsspørgsmålet en hidtil uset fremskudt plads i jordlovsdebatten. Så godt som alle partier blev omkring 1916-19 drevet længere mod venstre i jordpolitikken end de nogensinde havde været det og nogensinde skulle komme.

Det var i første del af landbokommissionens betænkning, at de senere så kendte »jordrentebrug« blev lanceret, dvs. forslaget om at oprette selvstændige husmandsbrug på jord i offentligt eje. Ved salget skulle køberen ikke erlægge nogen købesum for jorden men halvårligt betale en afgift, som principielt svarede til jordens rente. Rent teknisk skulle denne rente beregnes som obligationsrenten multipliceret med den værdi, jorden var blevet ansat til ved de periodiske vurderinger til ejendomsskyld. Renten skulle altså dels kunne variere med jordværdien (og dermed landbrugskonjunkturerne), dels med den effektive obligationsrente.

Reelt foreslog man altså her, at der midt i det privatejede danske landbrug skulle oprettes små georgeistiske »øer«, som svarede fuld jordrente til samfundet.

Brugsformen havde (ifl. betænkningen) den fordel fremfor de traditionelle statshusmandsbrug efter 1899-modellen (»statslånsbrugene«), at de var bedre beskyttet mod konjunkturedgange, idet renten ville falde med faldende jordværdi; og omvendt ville spekulation i fremtidige værdistigninger være udelukket, fordi renten automatisk ville stige med stigende jordværdi.

Bag forslaget stod syv af udvalgets 15 medlemmer (A-gruppen): Niels Frederiksen (RV), Hans Rasmussen (S) og tre medlemmer af Venstre: Falbe-Hansen (formand), Pinholt og Søren Svendsen samt embedsmanden Riis-Hansen.

Imod forslaget stod andre syv kommissionsmedlemmer (B-gruppen): Højres medlemmer og den resterende del af Venstre. Gruppen frygtede generelt for, at de georgeistiske skattetanker skulle blive begyndelsen til enden på den private ejendomsret p.g.a. grundskyldens konfiskatoriske karakter. Gruppen foreslog derfor, at jordrentebrugenes afgift kun måtte variere med obligationsrenten – ikke med grundværdien.

Samme måned som betænkningen blev offentliggjort fremsatte landbrugsminister Kr. Pedersen A-gruppens forslag om jordrentebrug. Under førstebehandlingen viste det sig, at det store flertal af Venstres gruppe kun betinget kunne tilslutte sig A-gruppens og regeringens forslag. Anstødsstenen var princippet om den variable jordrente. Dermed var sagen foreløbig blokeret.

Forslaget om jordrentebrug var imidlertid kun en del af den jordpolitiske helhed. Endnu var der ikke givet svar på det prekære spørgsmål om, hvordan jorden til jordrentebrugen skulle erhverves.

Svaret kom først tre år senere, den 13. februar 1919, i form af tre lovforslag fra

regeringen. Forslagene foreskrev tre måder, hvorpå der kunne erhverves jord til jordrentebrug: fra lensjorden (ved en blanding af ekspropriation og konfiskation), fra præstegårdsjorden (tilsammen ca. 50.000 td. land) og endelig ved statens intervention på det almindelige ejendomsmarked, dels ved almindelige køb, dels – hvis jord ikke kunne erhverves til rimelige priser – ved ekspropriation fra større landejendomme.

Forløbet af de seje jordlovsforhandlinger, der førte frem til jordreformen af 4. oktober 1919, er udførligt behandlet af Skrubbeltrang³⁹. Det grundlæggende problem i forhandlingerne var, at Venstre kun betinget kunne støtte ideen om jordrentebrugene, og at partiet mildt sagt var mere end skeptisk over for den tredje »erhvervelseslov«, ekspropriationsloven.

Først i september 1919 blev der mæglet forlig mellem regeringen og Venstre. Forliget indebar, at der blev lukket op for udstykning af jordrentebrug, dog med det forbehold, at omvurderingerne blev gjort tidsbegrænsede, hvorved brugene fik karakter af at være en forsøgsordning. Jorden skulle hentes fra præstegårdsjorden og majoratsjorden; men kravet om ekspropriation måtte regeringen lade falde. Her var Venstre urokkelig. Kun et mindretal inden for Venstre, derunder husmanden Martin Hansen, gik helhjertet ind for ekspropriation⁴⁰.

Grundskyldsforslagene af 5. marts 1920

Efter fremsættelsen af jorderhvervelseslovforslagene i februar 1919 manglede der kun ét forslag i jordreformkomplekset: grundskyldsforslaget; den lov, der af mange radikale blev opfattet som den væsentligste. Regeringens tøven på dette punkt var i første række begrundet i finansminister Edvard Brandes' personlige modstand mod grundskyldstanken.

Det er ikke stedet her i detaljer at forfølge konflikten mellem på den ene side Brandes og på den anden side husmandsbevægelsen og partiapparatet. Forløbet er grundigt analyseret af Erik Rasmussen⁴¹. Hovedtrækkene i konflikten var følgende:

I løbet af 1918 begyndte i husmandskredse en kampagne mod finansminister Brandes. »Husmanden« fra 1918 havde en hel serie af læserindlæg under rubrikken »Bør kravene rejses nu?«, hvor læserne udtrykte deres utålmodighed og irritation over regeringens forhalingstaktik, der efter fleres opfattelse dækkede over en lunken holdning til grundskyldssagen. Fra efteråret 1918 begyndte husmandsbevægelsens ledere i den radikale gruppe at bearbejde Brandes⁴², og fra

39. Skrubbeltrang: op. cit. bd. II.

40. Jf. Martin Hansens udtalelser i Næstvedkredsens Venstreforening, Næstved Tidende, 28.1.1919.

Partiets interne forhandlinger se: RA, Venstre, protokol 1917-20, 14. og 18. februar 1919.

41. E. Rasmussen: op. cit. s. 276 ff.

42. Gruppemødet 24. september 1918, RA, Det rad. V. Protokol 1918-20.

sommeren 1919 blev også partiets lokale organisationer trukket ind i kampagnen mod finansministeren⁴³.

Det kan ikke af kilderne ses præcis hvornår Brandes bøjede sig for presset. Under den stormfulde generaldebat i rigsdagsgruppen 16.-19. december 1919⁴⁴, hvor truslen om en mistillidserklæring til finansministeren – og det ville i praksis sige til hele regeringen – svirrede i luften, var Brandes stadig lige ubøjelig. Et forlig mellem gruppe og ministerium må være kommet i stand i januar 1920. Den 25. januar kunne Jeppesen-Drusebjerg meddele i »Husmanden«, at regeringen ville fremsætte et grundskyldsforslag »i løbet af februar«. Forslaget kom faktisk først i marts, så der kan være opstået nye problemer i sidste øjeblik.

Forløbet var ikke uden dramatik, men nogen dyberegående forklaring på, hvorfor Brandes (og Zahle) var så stærkt imod grundskylden får man ikke af akterne. Brandes' argumenter var »taktiske« (tidspunktet var ikke velvalgt, den nye vurdering måtte afventes, »demonstrationsforslag« etc.). Nogen egentlig realkritik indlod han sig næsten ikke på. Sandsynligvis har Brandes overhovedet haft svært ved at tage georgeismen alvorligt. Man får nærmest indtryk af, at han betragtede det hele som vås og fantasteri.

Grundskyldssagen havde imidlertid andre aspekter end konflikten Brandes-husmandsbevægelse-parti. Nok så interessant er i denne forbindelse konflikten mellem det man kunne kalde en »pragmatisk« og en »ortodoks« linie inden for husmandsbevægelsen og Det radikale Venstre.

På de sjællandske husmandsforeningers formandsmøde den 1. marts 1919⁴⁵ udtalte Niels Frederiksen sig om grundskyldslovene. Han fremhævede her, at en omlægning til grundskyld ville give de små ejendomme »en klækkelig forhøjelse af skattebyrden«. Dette kunne ikke toleres, og N. F. foreslog derfor, at man som en overgangsordning indførte et fradrag på 3.000 kr. i jordværdien, som skulle afvikles over i det højeste to vurderingsperioder.

Niels Frederiksens fremstilling af situationen fik enkelte til at reagere, og et af de mere markante modindlæg kom – meget interessant – fra N. P. Andreasen (den senere formand for de sjællandske husmænd og for De samvirkende Husmandsforeninger):

»Hvis husmandsbevægelsen fraviger dette princip (lige skat på lige jord) begår den programbrud. Den sociale virkning af en jordreform uden i forbindelse med en toldreform er værdiløs«.

Diskussionen gentog sig senere på året på Det radikale Venstres landsmøde 17.-19. august (1919). P. Munch redegjorde for de to store fordelingspolitiske

43. Hovedbestyrelsesmødet 7. august 1919, RA. Det rad. V, pakke 31, læg 8.

44. RA. Det rad. V. Protokol 1918-20.

45. »Husmanden« 1919, 2. marts.

problemer: forskydningen by-land og forskydningen gårdmandsbrug-husmandsbrug. Munch sluttede med at anbefale et fradrag på 3.000 kr.⁴⁶.

En af de skarpeste kritikere var her Jakob Lange. Lange udtalte bl.a., at fradraget reelt ville gøre husmandsbruget til »en slags privilegeret hartkorn«. Det var hårde ord fra en af veteranerne i George-bevægelsen, og Niels Frederiksen måtte nødvendigvis reagere:

»Hvad vi har ønsket er blot en overgangsbestemmelse. ... Varige afdragsregler går vi ikke med til. Vi skal stille os således, at muligheden for en sejr for det, vi gerne ville fremme ikke forspildes.«

Lange og N. P. Andreasen havde utvivlsomt trådt på en af Niels Frederiksens politiske ligtorne. Det kunne ikke skjules, at 1916-vurderingen havde været en slem streg i regningen. Så sent som i november 1915 havde Niels Frederiksen overfor landbokommissionen udtalt:⁴⁷

»Idet man man pålægger »lige skat på lige jord« efter jordens bonitet og beliggenhed og uanset den brug, der gøres af jorden, *vil det betyde en relativ lettelse af den nuværende grundbyrde på alle mindre jordbrug.*«

Senere fik piben altså en anden lyd, og havde Niels Frederiksen ikke stået fast på, at fradraget skulle være tidsbegrænset, ville der i sandhed også have været tale om et eklatant brud med Køgeresolutionens grundsætninger. Uden tidsbegrænsningen kunne Niels Frederiksen for den sags skyld akkurat lige så godt have foreslået en progressiv skala for grundskylden, en afgift, der steg med arealets størrelse.

Forslag i den retning var nemlig på det tidspunkt begyndt at dukke op både i den radikalt orienterede presse og i husmandspressen. I Skive Folkeblad d. 3. december 1918 betegnede redaktør Carl Hansen i en ledende artikel princippet om lige skat på lige jord som »gold teori« og krævede i stedet skattefrihed for de små brug og stigende skat på jorden i forhold til bedriftens størrelse. I »Husmanden«, 9. marts 1919, kommenterede Jeppesen-Drusebjerg kravet om en progressiv grundskyld:

»En jordskat efter stigende skala er i åbenbar modstrid med husmandsbevægelsens program og ville kun tjene til at fordyre jorden i stedet for at billiggøre den.«

1916-vurderingen havde bragt de georgeistiske husmandsledere i en penibel situation. På den ene side kravet om at kaste ideologien over bord; på den anden side kravet om at stå fast. Et brud med den ideologi, der så at sige havde formet

46. RA. Det rad. V. pakke 13, læg 1.

47. Landbokommissionen af 1911 anden del 1920, s. 247.

husmandsbevægelsens identitet over for landboforeningerne kunne ikke gennemføres. Det ville have bragt bevægelsen ud i en fuldstændig uholdbar situation. På den anden side: noget måtte der gøres. Fradrag, men med tidsbegrænsning, blev den pragmatiske løsning på konflikten mellem ideologi og erhvervspolitiske interesser.

Enden på konflikten blev regeringens to forslag af 5. marts 1920. Forslagene opererede med ½% grundskyld til staten og 2% til kommunerne. Det skattefrie fradrag var nedsat til 2.000 kr. (altså en mindre indrømmelse til de ortodokse georgeister) og skulle helt bortfalde i 1931.

Da finansminister Brandes og indenrigsminister Rode den 5. marts fremsatte regeringens første grundskyldsforslag, havde Venstre endnu ikke formuleret en mere detaljeret holdning til grundskyldsspørgsmålet.

Udgangspunktet var 1909- og 1916-programmernes krav om beskatning af grundværdistigninger og indførelse af »lige skat på lige jord«. Ved siden af disse to programmer forelå der også et forslag om grundskyld udarbejdet i 1916 af Venstres medlemmer i landbokommissionen og Riis-Hansen⁴⁸. Forslaget er interessant, fordi det er det første og samtidig også det mest georgeistiske fra Venstres side.

Det var utvivlsomt Riis-Hansen, der havde ført pennen. Forslaget havde i hvert fald slående fællestræk med det oplæg, som Riis-Hansen tidligere havde givet til kommissionen⁴⁹. Et af de træk, som særprægede gruppens forslag, var ideen om en kommunal grundskyldspromille, der skulle variere med konjunkturerne, således som de afspejlede sig i grundværdiens svingninger. Men det er også værd at notere, at forslaget gik ind for en fuldstændig afløsning af den statslige ejendomsskyld med grundværdiskat.

Senerehen – efter at resultaterne af 1916-vurderingen var blevet publiceret – synes forslagsstillerne at have fået lidt kolde fødder. I et efterskrift til forslaget (muligvis udarbejdet kort før betænkningens afgivelse i marts 1920) udtrykte gruppen betænkelighed over for perspektiverne ved en forskydning af skattebyrden fra by til land og sluttede af med noget, der nærmest lignede en trussel rettet mod de radikale, hvis de ville forsøge at gå videre ad det spor, som man nu selv var slået ind på⁵⁰:

»Naturligvis vil den (forskydningen fra by til land) vokse med skattens størrelse, og skulle der blive tale om, som fra anden side foreslået, straks at sætte jordskatten til over det dobbelte af ejendomsskyldens beløb og derefter lade den stige til det 5-6 dobbelte, *ville den dermed følgende skatteflytning fra by til land let kunne blive et af de skær, hvorpå et sådant forslag måtte strandes.*«

48. Landbokommissionen af 1911, 2. del, 1920, s. 35 ff, s. 47f.

49. Riis-Hansen: »Nogle udgangspunkter for en landbrugsreform«, *ibid.* s. 169 ff.

50. Landbokommissionen af 1911, 2. del, 1920, s. 48.

Den 12. marts – tre dage efter afgivelsen af landbokommissionens afsluttende betænkning og tolv dage før første behandlingen af regeringens grundskyldsfor-slag – blev principperne for en fremtidig grundskyldslovgivning for første gang sat under generaldebat i Venstres rigsdagsgruppe. Diskussionen strakte sig over fire dage (12, 16, 17. og 18. marts)⁵¹.

Udgangspunktet for gruppens diskussioner var en betænkning udarbejdet af et jordlovsudvalg i Venstre, som foruden landbokommissionens venstrefolk også omfattede bl.a. Brorsen, Hauch, Ole Hansen, Martin Hansen og N. P. Jensen.

Betænkningen var stort set en opsummering af de principper, som lå til grund for det forslag, Venstre i landbokommissionen havde udarbejdet sammen med Riis-Hansen. Udvalget havde delt sig i et flertal og et mindretal. Mindretallet bestod af N. P. Jensen, der tog »forbehold overfor muligheden af ikke at påligne bygninger skat til staten.«

Det centrale spørgsmål i de følgende dages debat var konfrontationen mellem en georgeistisk inspireret skatteetik overfor det synspunkt, at skattebyrden ikke måtte forskydes til ugunst for landet, og at grundskylden ikke måtte blive et middel til at udhule den private ejendomsret.

N. P. Jensen hævdede med udgangspunkt i 1916-vurderingens resultater, at en grundskyld til staten uden bygningsafgift ville give landbruget en skatteforhøjelse på 25%.

N. P. Jensen, der havde stået alene i udvalget, fik i rigsdagsgruppen støtte fra flere sider. Et af de mere markante indlæg kom fra Rasmus Andersen:

»For hver 1 kroners forhøjelse, som byerne får, så får landet en forhøjelse af 6 kr. Det er at række georgeismen hånden, og det går jeg aldrig med til.« (12. marts).

For flertallets indstilling talte bl.a. Thomas Larsen og Niels Neergaard. Sidst-nævnte gik endda ret vidt:

»Der er en sandhedskerne i georgeismen, som anerkendes overalt, og den må vi også erkende og tage konsekvensen af.« (17. marts).

Rigsdagsgruppens énstemmigt vedtagne resolution af 18. marts 1920 fjernede sig imidlertid et godt stykke fra det oplæg partiets jordudvalg var kommet med.

Den afgørende forskel mellem udvalgets betænkning og rigsdagsgruppens udtalelse var den, at man ikke længere foreslog en ren grundværdiskat til staten, og at man satte det hidtidige skattebeløb som overgrænse for fremtidige statsejendomsskatter. Før krævedes kun promillen fikseret.

Hensynet til fordelingen by-land og hensynet til den private ejendomsret havde

51. RA. Venstre. Protokol 1917-20.

efter behandlingen i rigsdagsgruppen fået en ganske anderledes central placering i Venstres politik; og det Riis-Hansen'ske konjunktur-synspunkt, der havde spillet en væsentlig rolle for Venstre i landbokommissionen var helt gledet ud.

Jordpolitik under regeringen Neergaard/Madsen-Mygdal

Få dage efter førstebehandlingen af grundskyldsforslaget fik regeringen Zahle sin afsked (29. marts 1920), og det efterfølgende valg reducerede de radikales mandattal fra 32 til 17.

I grundskyldssagen fik det politiske omsving imidlertid ikke de store konsekvenser. Den lov om statsgrundskyld, som regeringen Neergaard gennemførte i 1922 var næppe meget forskellig fra det, som den radikale regering havde kunnet gøre sig håb om at få igennem rigsdagen i 1920.

Uden at gå i detaljer kan det fastslås, at loven var nøje modelleret over de krav, som Venstre havde opstillet i resolutionen af 18. marts 1920: Ingen forskydning fra by til land og loft over skatten på fast ejendom. Og som en mindre indrømmelse til småbrugerne sikrede loven (via et fradragssystem), at husmandsbrug og mindre gårdbrug fik en beskeden lettelse i skattebyrden. De største gårde en lille forøgelse⁵².

Neergaards grundskyldslov havde meget klart understreget kontinuiteten i forhold til den linie partiet havde udarbejdet i årene 1916-20. I husmandssagen gik det anderledes. Her gennemførte regeringens »stærke mand« landbrugsminister Madsen-Mygdal et klart brud med den linie, som var blevet udstukket af partiet i 1919.

Madsen-Mygdals holdning til husmandsspørgsmålet, som den kom til udtryk under de interne forhandlinger i Venstre i efteråret 1920 og foråret 1921, var, at han principielt ikke troede på husmandssagen. Han mente ikke, at den kunne løse det, man kaldte »det sociale spørgsmål«. Udstykningen kunne efter Madsen-Mygdals opfattelse ikke vende strømmen fra land til by⁵³.

»Det sociale sørgsmål ligger i de tusinder af byarbejdere, der står i fagforeningerne og bruger disse til at modarbejde sund sparsommelighed og foretagsomhed.«

Madsen-Mygdal var principielt imod statsstøtte til udstykningen. Den måtte ikke blive en form for socialhjælp til landarbejdere; udstykningen måtte klare sig selv eventuelt benytte sig af de eksisterende udstykningsforeninger.

I praktisk politik var det imidlertid selv for regeringens »stærke mand« umuligt totalt at fornægte husmandssagen. I begyndelsen af 20'erne stod husmandsideolo-

52. Se beregningerne i regeringens bemærkninger til forslaget, Rigsd.tid. 1921/22, tillæg A, sp. 3267-68.

53. RA. Venstre. Protokol 1920-21, 19. oktober 1920.

gien endnu så stærkt, at man i kredse langt uden for husmændenes egne rækker betragtede udstykningen som et socialt gode i sig selv. Udstykningstanken, ideen om at holde befolkningen på landet ved at oprette små brug – og det uanset om de ikke var særlig rentable – havde således også stærkt tag i meget store venstrekredse.

Fra flere sider blev Madsen-Mygdal imødegået. Ikke bare Martin Hansen og Pinholt, men også statsminister Neergaard og rigsdagsgruppens formand Brorsen stod fundamentalt set på udstykningsideologiens grund. Brorsen udtalte således i efteråret 1920 (vendt mod Mygdal), at jordspørgsmålet var

»et socialt spørgsmål af fundamental betydning ... Det var meget farligt at jage dem (de unge) ind til byernes proletariat. Sagen skal ikke forceres frem, men den må ikke stå stille. I de vanskelige overgangsåre har staten en pligt til at hjælpe de unge.«⁵⁴.

Stillet overfor en så massiv modstand, så Madsen-Mygdal sig tvunget til at tage spørgsmålet op. Udstykkes skulle der; men på hvilke betingelser? Madsen-Mygdal var ikke i tvivl. Skulle der endelig udstykkes, skulle det være efter 1899-lovens principper. »Fri eje« ikke »offentligt fæste« som han udtrykte det.

Den gamle husmandslov var på det tidspunkt næsten sygnet helt hen. Mens der før 1917 oprettedes ca. 500 statshusmandsbrug om året var tallet i 1920/21 for så vidt angik statslånsbrugene helt nede på 137. Af jordrentebrug oprettedes der i samme finansår 195 med et samlet areal af 1316 ha.⁵⁵

Hovedslaget mellem den Mygdal'ske og den Pinholt'ske linie kom i første omgang til at stå på gruppemødet den 19. januar 1921⁵⁶.

Den 19. januar forelagde Mygdal sit jordlovsforslag, der gik ud på en forlængelse og forbedring af den gamle husmandslov. Låneværdien sattes op fra 12.000 til 18.000 kr. De 9/10 skulle kunne fås af statskassen, heraf 6/10 som lån og 3/10 som tilskud. Renten sattes til 5 pct. Hertil skulle bevilges 15 mill. kr. årligt i to år.

Tidspunktet for Mygdals angreb på 1919-reformen var taktisk overordentligt velvalgt. Netop i januar 1921 var »Egholm-sagen« på sit højdepunkt. De første jordrentebrug oprettet på herregården Egholms jorder – de radikales og husmændenes store propagandanummer – var i en slem økonomisk knibe og måtte søge om statsstøtte i jordlovsudvalget. Det vidste Madsen-Mygdal at benytte sig af under de ret bevægede forhandlinger der fandt sted på gruppemødet. Madsen-Mygdal havde let spil og fik bred opbakning i gruppen – især fra det jyske Venstre.

Lillelund mente, at

54. Ibid. 7. september 1920.

55. Statistisk Årbog.

56. RA. Venstre. Protokol 1920-21.

»de jyske husmænd (ikke) forlanger ... masseudstykning som Niels Frederiksen eller efter hans metode. De forlanger adgang til en 2. prioritet på 10.000 kr. og en udstykning på vilkår, der falder sammen med de af landbrugsministeren nu foreslåede.«

Utvivlsomt har det gjort indtryk at husmandsføreren Thorhauge gik ind for landbrugsministerens forslag. Det samme gjorde N. J. Larsen, Jensen-Flø, Nørskov, Bækgård og Clausager.

Landbrugsrådets præsident P. P. Pinstrup overgik hele koret med denne udtalelse:

»Landbrugsministerens forslag gør hans sunde jyske natur ære (hør!). Udstykningsforeningerne kan administrere billigere end statens jordudvalg. Det frie selveje har været løftestangen for landbrugets fremgang.«

Til slut takkede N. P. Jensen landbrugsministeren, »fordi han havde vovet at bryde *den linie, man var kommen ind på*«. Bruddet med 1919-linien blev altså også af Venstre *selv* følt og erkendt som et brud.

I denne situation var Pinholt stærkt trængt. Hans hovedargument var, at Mygdals forslag brød med den af partiet fastlagte linie:

Jordrentebrugene »var ikke et fæsteforhold, men i virkeligheden fri eje. Nu at forny den gamle husmandslov *ville være ganske i strid med Venstres stilling i landbokommissionen*... Samfundet kan ikke forsvare nu at sælge statens jord til fri eje. Man burde opkøbe jord og udstykke den efter reglerne for lov om udstykning af jord i offentlig eje.«

Pinholt blev bakket op af Søren Svendsen og Martin Hansen. Sidstnævnte krævede endog erhvervsloven gennemført. Om det var med eller uden ekspropriationsbestemmelsen fremgår ikke af protokollens referat. Hvad vigtigere var: Pinholt blev også delvis støttet af Brorsen. Brorsen var på det tidspunkt formand for rigsdagsgruppen og som sådan forpligtet til at mægle. Brorsen understregede, at »*partiet havde en fortid*«, som man nu i *noget* grad var bundet til«. Madsen-Mygdal måtte »ikke bryde den linie, som vi nu i de senere år har fulgt«. Om udstykningsforeningerne sagde Brorsen, at »adskillige af dem har været rene svindelforetagender«. Den sidste bemærkning var en skarp imødegåelse af Pinstrup!

Brorsen gik ind for et »både og«, hvormed han mente, at Venstre nok kunne tillade sig at bryde 1919-linien, for så vidt som man genoplivede den gamle husmandslov, men bruddet måtte ikke være så voldsomt, som Mygdal ville det. Jordrentebrugene måtte ikke slagtes. De skulle have lov til at eksistere side om side med statslånsbrugene.

Derved blev det. Brorsens kompromislinie blev efter forhandlinger i Venstres jordlovsudvalg mellem Pinholt og landbrugsministeren fastslået som Venstres

officielle politik⁵⁷. Den politik, der udadtil blev lanceret under sloganet: »ligestilling« for fæste og selveje.

Georgeismen 1922-1933

Behandlingen af den danske georgeisme slutter her o. 1922. Ikke fordi, »husmands-georgeismen« var færdig som praktisk politisk bevægelse. Den gjorde sig gældende endnu en tid. I 1926 indførtes der også grundskyld til kommunerne, og den egentlige slutsten blev først sat med grundstigningsskylden af 1933.

Flere temaer i denne periode kunne nok have fortjent en nærmere behandling. Man kan nævne den »lille« og den »store« landbrugskrisens indvirkning på grundskyldsbevægelsen; Retsforbundets entré på den parlamentariske scene i 1926 og Venstres stadig stærkere modstand mod husmandsgeorgeismen.

Begrundelsen for alligevel at standse op her er, at der omkring 1922 synes at have udkrystalliseret sig visse »faste linier« i jordpolitikken. Og med »faste linier« menes, at de dominerende politiske kræfter havde fundet en fastere orientering overfor den nye ideologi. Der var ikke længere den samme bevægelse, som man kan spore i de to første årtier efter århundredskiftet.

Der var med jordreformen af 1919, husmandsloven af 1921 og grundskyldsreformen af 1922 angivet nogle ret faste rammer inden for hvilke den georgeistiske bevægelse havde muligheder for at gøre fremstød. Skulle disse rammer overskrides måtte det forudsætte en omkalfatring af de politiske magtforhold.

Sammenfatning

Georgeismens indflydelse på dansk jordpolitik er i det ovenstående behandlet ud fra to vinkler: dels er drivkraften, det sociale grundlag for bevægelsen undersøgt, dels har jeg analyseret de interesser, der satte grænsen for bevægelsens udfoldelsesmuligheder.

At det netop var husmandsbevægelsen, der kom til at udgøre drivkraften i den georgeistiske bevægelse, måtte uundgåeligt sætte sit særlige præg på den danske georgeismes art og karakter. Henry George' lære blev ikke forvansket, men dog stærkt præget og inspireret af de interesser og krav, som udgik fra husmandsbevægelsen; så stærkt, at man med rette kan karakterisere den danske georgeisme fra 1902 til 1933 som en »husmandsgeorgeisme«.

Det særlige småbrugerelement i den danske georgeisme gav sig flere udslag. Det mest markante var nok *jordrentebrugene* og i forbindelse hermed *ekspropriations-spørgsmålet*. I husmandsbevægelsens programmer var det grundskylden, der var det principale middel til udstykning. Men i praktisk politik var det statsstøtte og statsindblanding i jordfordelingen, der holdt udstykningen i gang: og over for grundskylden dukkede ekspropriationsmidlet hele tiden op som det mere konkrete og håndfaste instrument til at fremtvinge en anden jordfordeling.

57. Ibid. 21. januar 1921.

De skattefrie fradrag i grundskyldsforslagene af 1920 er et andet eksempel på det særlige småbrugerelement i den danske georgeisme. Fradragene havde deres baggrund i de første grundværdiurderinger af 1916, som viste, at husmændene ingen fordel havde af at gå fra ejendomsskyld til grundskyld. Snarere tværtimod; og dermed var husmændenes grundskyldsideologi med ét blevet løsrevet fra de rent erhvervspolitiske interesser.

Så meget desto mere bemærkelsesværdigt er det, at husmandsbevægelsen både i top og bund iværksatte et stærkt pres på den radikale regering i 1918-19 for at få et grundskyldsforslag på bordet.

Det viser, at georgeismen som ideologi må have haft en appel til husmændenes værdinormer, som rakte længere end en momentan utilfredshed med 1903-reformen kunne bære. En enkelt skattereform kunne nok skabe et agitatorisk udgangspunkt men ikke en hel ideologi for en social klasse (uden at man dog af den grund behøver at ophøje husmændenes georgeisme til et særligt »idealistisk« træk).

Som påpeget af Erling Høiberg har sikkert mange husmandsledere modtaget deres første georgeistiske impulser fra højskolebevægelsen; men det forklarer ikke, hvorfor netop husmandsklassen har været særlig modtagelig. Gårdmandssønner var i reglen stærkere repræsenteret på højskolerne.

De politiske kræfter, som satte grænsen for den georgeistiske bevægelses udfoldelsesmuligheder, var Venstre og gårdejernes interesseorganisationer.

Flere hensyn spillede ind. For det første var der princippet om beskyttelse af den private ejendomsret mod konfiskation, hævdelser af selvejet, det princip, som havde været en mærkesag for Venstre i det 19. århundrede. Det andet princip var hensynet til skattebyrdens fordeling mellem land og by. (Endelig var der også hensynet til bøndernes adgang til realkredit, et spørgsmål, som ikke er blevet behandlet her).

Det er i lige så høj grad i lyset af dette kompleks af interesser, man skal se jordlovene fra 1919 til 1933, som i lyset af husmandsbevægelsens interesser og krav. Beskatningen af grundværdien blev holdt inden for grænsen af den eksisterende ejendomsbeskatning. Længere end til en afløsning af ejendomsskylden nåede georgeisterne i praksis aldrig.

Principperne om ejendomsretten, skattefordelingen (og realkredit) gjorde sig gældende i partiets jordpolitik i hele perioden; men de indgik ikke hele tiden med samme vægt. Det modstående hensyn, hensynet til husmandsbevægelsen, spillede en forholdsvis langt stærkere rolle i tiden indtil omkring 1916 (jf. Venstres holdning til jordrentebud og grundskyld i landbokommissionen af 1911). Derefter fjernede partiet sig gradvis længere væk fra denne linie.

1916-vurderingen spillede sikkert en væsentlig rolle for Venstres drejning væk fra grundskyldslinien. Vurderingen viste, at grundskylden stik imod georgeisternes påstande var en udpræget landbrugsskat. Men sporskiftet stak utvivlsomt

dybere. Det var uløseligt forbundet med den Madsen-Mygdal'ske »landbrugsliberalisme«. Madsen-Mygdals kritiske omtale af statshusmandsbrugene som socialhjælp for landarbejdere og fremhævelsen af fagforeningerne som det egentlige »sociale spørgsmål« illustrerer den mere fundamentale sammenhæng, der bestod mellem skiftet i jordpolitikken og Madsen-Mygdals magtovertagelse.

Jordejernes og realkreditens interesser fik en stadig højere prioritet i Venstres jordpolitik. Gradvis udviklede Venstre sig fra et mere bredt landboparti til et mere snævert gårdejerparti, og tidligere tiders mere bredtfavnende ledere blev erstattet af landbrugets og landbrugsorganisationernes folk. Det var politikere, som under verdenskrigens kornlovsforhandlinger havde oplevet forholdet mellem landbo- og husmandsforeninger som et stærkt økonomisk modsætningsforhold.

Da den store landbrugskrise brød ud i 1931 havde husmandsbevægelsen allerede kulmineret, og dermed var også georgeismen på sit hidtidige grundlag færdig som drivkraft i jordpolitikken.

De radikale var i georgeistisk retning for længst kulmineret. Socialdemokratiet fortsatte derimod udviklingen; og da georgeismen igen blev sat på den politiske dagsorden efter 2. verdenskrig, var det på et nyt socialt og politisk grundlag. Det var med Socialdemokratiet og Retsforbundet som drivkraft og de radikale som »bremseklodsen«.

Summary *Georgism in Danish Politics 1902-1933*

At the end of the 19th century the American social philosopher Henry George (1839-1897) propounded the theory that confiscation of land rents for the community by taxation could provide the solution to society's problems.

Compared with other countries, Henry George's ideas on the taxation of land values have played an amazingly large role in land and tax policies in Denmark, the explanation being that shortly after the turn of the century Danish Georgists* were able to make Georgist thinking into an ideology for a social movement that was making vigorous advances just at this time: the smallholders' movement (*husmandsbevægelsen*). The gradual acceptance of Henry George's ideas by the smallholders' movement took place during the period 1902-1910, and soon the parties associated with the smallholders' movement (primarily the *radikale Venstre* or Social Liberals) also became influenced by the new ideas.

The Land Reform of 1919 represented the first attempt to put the new ideas into practice. This reform introduced the *jordrentebrug* (»land-rent farm«), a smallholding established on state-owned land. The smallholder did not buy the

* I have used »Georgist« rather than »Georgian« because the latter has numerous other connotations.

land but obtained the right to use it in return for a rent payable to the state and varying according to fluctuations in the value of land.

Grundskyld (land-value tax) to the state was introduced in 1922, followed by a local *grundskyld* in 1926, and in 1933 the first Georgist epoch came to an end with the introduction of the *grundstigningsskyld* (development tax or tax on unearned increment).

The promoters of this Georgist-influenced legislation were the Social Liberals** supported by the Social Democrats; but in order to get the legislation through, the two parties needed Liberal (*Venstre*) votes, for until 1936 the latter together with the Conservatives enjoyed a majority in the *Landsting*, one of the two chambers of the *Rigsdag*, so that they had the power to block any measures of reform initiated by the *Folketing*, the other chamber.

Thus, the Liberal party and the farmers' interest groups set the limit to how far the Georgist movement could go. And this limit was placed exactly where the Liberals felt that private property rights and the distribution of the tax burden between urban and rural areas might be threatened by the land tax.

Apart from the *jordrentebrug*, therefore, the most that the Georgists had achieved by the time the Second World War broke out was the replacement of the existing property taxes by the *grundskyld*.

The very fact that the Georgist-inspired demands to the legislative branch were conveyed through the medium of a smallholders' movement inevitably gave Danish Georgism a special flavour. So strongly was it coloured by the demands and interests represented by the smallholders' movement that it is proper to speak of a »smallholders' Georgism«. For example, George did not believe in small business units, either in industry or in agriculture. He believed that the future lay with big business. Nevertheless the Danish smallholders' movement declared in its programmes of 1910 and 1913 that a full *grundskyld* would result in a widespread fragmentation of Danish agriculture. The *jordrentebrug* of 1919 furnish another striking example of this unique combination of Georgism and the smallholders' movement which characterised the Danish Georgist movement prior to the Second World War.

Why did the smallholders put Georgism in the programme? Various theories have been canvassed. For example, smallholders have been credited with a particularly idealistic temperament. The tax reform of 1903, too, has been adduced as an explanation of smallholders' Georgism. The tax reform involved, inter alia, the abolition of the former land taxes (the *hartkorn* tax and tithes), and their replacement by a tax on buildings and land known as the *ejendomsskyld*, which shifted the tax burden from the larger farms and landed estates to the more capital-intensive smallholder units.

However, with the introduction of the first special land-valuation assessments in 1916, it became evident that smallholdings did not after all – as most people

** Or Radical Liberals.

had expected – have the advantage of replacing the existing real estate taxes with a *grundskyld* – quite the reverse. Nevertheless the smallholders' movement continued its demands for a *grundskyld* – though in a considerably more pragmatic form. Thus Georgism seems to have had a deeper appeal to the smallholder's set of values. One writer (Erling Høiberg) has pointed out the importance of the folk high school movement. It is probable that many of the smallholders' leaders had, as young men, received some of their earliest ideas from this source; but this does not explain why smallholders particularly were susceptible to these new ideas. Farmers' sons were as a rule more strongly represented in the high schools.

When the great agricultural slump broke in 1931, the smallholders' movement had already reached*** its peak, so that old-style Georgism too was finished as a driving force in land policy. When Georgism came on to the political agenda again after the Second World War it rested on a new social and political basis. Its mainspring was now to be found among Social Democrats and, especially, the *Retsforbund*, the latter being a small party founded in 1919 with a highly Georgist-influenced single-tax programme. The Social Liberals, who had previously been the prime movers in Georgist legislation, now played the role of the party that set the limits to the distance that could be travelled in the Georgist direction.

*** passed?